

Аналіз тенденцій розвитку середньої освіти в Україні: глобальний контекст і локальні виклики

Кіт Галина Григорівна

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти
факультету дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
м. Вінниця, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-2986-9079>

Козарь Оксана Петрівна

доктор технічних наук, професор кафедри інженерії, технологій та професійної
освіти, факультету економіки, управління та інженерії, Мукачівського державного
університету, м. Мукачево, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-6649-1699>

Прийнято: 27.12.2023 | Опубліковано: 31.01.2024

Анотація: Метою цього дослідження є аналіз тенденцій розвитку середньої освіти в Україні в умовах глобальних викликів, ідентифікація локальних особливостей і визначення стратегій адаптації до сучасних глобальних і місцевих викликів у галузі освіти. Дослідження ґрунтується на системному аналізі наукових джерел. У статті застосовано методи компаративного аналізу для порівняння глобальних тенденцій у сфері освіти та їх вплив на український контекст. Використано інтердисциплінарний підхід для комплексного розгляду проблем. У результатах дослідження виявлено ключові глобальні й локальні тенденції розвитку середньої освіти в Україні. Визначено вплив глобальних факторів на місцевий освітній контекст і розкрито актуальні виклики. Запропоновано стратегії адаптації й інноваційні підходи для вирішення зазначених проблем. Поглиблення процесів глобалізації впливає на всі сфери життя, включаючи систему шкільної освіти. Сучасна освітня модель України повинна адаптуватися до глобальних тенденцій, здатна відповідати вимогам і потребам світового ринку праці. Однією з ключових складових розвитку освіти є впровадження й інтеграція передових

технологій. Використання цифрових засобів навчання може помітно покращити якість освіти та готовність учнів до викликів сучасного світу. Надзвичайно актуальною тенденцією є забезпечення рівних можливостей для всіх учнів, незалежно від їхнього соціального статусу чи фізичних і когнітивних характеристик. Ураховуючи швидкі темпи змін у сучасному світі, система середньої освіти повинна надавати учням не лише фахові знання, але й розвивати навички адаптації, критичного мислення й уміння працювати в змінному середовищі. Успішне впровадження цих аспектів вимагає спільних зусиль учителів, батьків і державних інституцій, а також постійного оновлення стратегій розвитку освіти в Україні. Важливо пам'ятати, що сучасна освіта має ставити за мету не лише передачу знань, але й розвиток особистості та формування готовності до подальшого життя в глобальному суспільстві. У висновках наголошено на необхідності впровадження ефективних стратегій та інновацій в освітній процес для успішного адаптування до глобальних і місцевих викликів. Визначено, що вдосконалення освітньої системи в Україні потребує комплексного підходу та співпраці всіх зацікавлених сторін.

Ключові слова: шкільна освіта, російська агресія, інтердисциплінарний підхід, перетворення, глобалізація.

Analysis of trends in the development of secondary education in Ukraine: global context and local challenges

Abstract: The purpose of the proposed study is to analyze trends in the development of secondary education in Ukraine in the face of global challenges, identify local features and determine strategies for adapting to modern global and local challenges in the field of education. The study is based on a systematic analysis of scientific sources. Methods of comparative analysis were applied to compare global trends in the field of education and their impact on the Ukrainian context. An interdisciplinary approach was used for a comprehensive consideration of problems. The results revealed key global and local trends in the development of secondary education in Ukraine. The impact of global factors on the local educational context is determined and current challenges are revealed. Adaptation strategies and innovative approaches to solving these problems are proposed. The deepening of the processes of globalization affects all spheres of life, including the school education system. The modern educational model of Ukraine must adapt to global trends, able to meet the requirements and needs of the global labor market. One of the key components of education development is the introduction and integration of advanced

technologies. The use of digital learning tools can significantly improve the quality of education and students' readiness for the challenges of the modern world. An extremely relevant trend is to ensure equal opportunities for all students, regardless of their social status or physical and cognitive characteristics. Given the rapid pace of changes in the modern world, the secondary education system should provide students not only with professional knowledge, but also develop the skills of adaptation, critical thinking, and the ability to work in a changing environment. Successful implementation of these aspects requires the joint efforts of teachers, parents, and state institutions, as well as constant updating of education development strategies in Ukraine. It is important to remember that the goal of modern education should be not only the transfer of knowledge, but also the development of personality and the formation of readiness for further life in a global society. The conclusions emphasize the need to implement effective strategies and innovations in the educational process for successful adaptation to global and local challenges. It was determined that the improvement of the educational system in Ukraine requires a comprehensive approach and cooperation of all interested parties.

Keywords: school education, Russian aggression, interdisciplinary approach, transformation, globalization.

Вступ. У кінці другого десятиріччя XXI століття в сучасному світі невпинно посилюється тиск на системи освіти, а середня освіта є ключовим етапом формування і розвитку особистості. Зокрема, Україна, як частина глобального освітнього простору, не залишається осторонь цих трансформацій. Актуальність дослідження полягає в необхідності ретельного аналізу тенденцій розвитку середньої освіти в Україні в контексті глобальних процесів, а також висвітленні внутрішніх викликів, що виникають на шляху до вдосконалення освітньої системи.

Сучасна середня освіта в Україні зіштовхується з безпрецедентними викликами й можливостями, пов'язаними зі швидким технологічним розвитком, глобалізацією, змінами в ринкових умовах праці, а також соціокультурними й економічними змінами. У цьому контексті важливо розглядати середню освіту як стратегічний інструмент формування конкурентоспроможної та грамотної особистості. Вагомим деструктивним чинником також є російська збройна агресія проти України, що розпочалася у 2014 році, але перейшла в нову фазу після 2022 року. Економічні втрати, руйнування шкіл, зміщення в системі видатків, фізична загроза життю та здоров'ю вчителів й учнів, окупація частини українських територій – усі ці фактори мали специфічний вплив на систему середньої освіти.

Наукове дослідження має на меті проаналізувати сучасний стан і динаміку розвитку середньої освіти в Україні, взявши до уваги глобальні тенденції й унікальні особливості національного контексту. Такий аналіз необхідний для ефективного вирішення викликів, що стоять перед освітньою системою України у XXI столітті, та розроблення стратегій, спрямованих на покращення якості освіти та підготовку молодого покоління до викликів сучасності.

Огляд літератури. Окреслена проблематика частково було предметом для дослідження науковців. Зокрема, І. Андрущук розглянула актуальні напрями розвитку освіти в Україні та їхній вплив на молодь і ринок праці [1]. М. Набок дослідив еволюцію й актуальні питання системи загальної середньої освіти в Україні [2]. Його праця може слугувати джерелом для розуміння історії та перспектив розвитку шкільної освіти. О. Дем'яненко проаналізував тенденції в шкільній освіті через призму філософських й освітніх аспектів [3]. Авторський колектив на чолі з В. Кремнем написали науково-аналітичну доповідь про порівняльний аналіз загальної середньої освіти в Україні та країнах Європи [4]. М. Мар'єнко й А. Сухіх розглянули практичні аспекти використання цифрових технологій в умовах воєнного стану [5]. О. Шпарик проаналізувала цифрові трансформації в середній освіті з погляду стратегічних напрямів у США та ЄС [6]. Г. Мазурек так само розглянув цифрові трансформації в системі вищої освіти, зокрема в Польщі та інших країнах ЄС [7]. І. Кучерак проаналізував вплив цифровізації на освітній простір та формування ключових компетентностей [8]. Указані наукові роботи важливі для розуміння загальних тенденцій розвитку шкільної освіти в Україні та світі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що аналіз останніх досліджень продемонстрував високу зацікавленість серед спеціалістів указаною проблематикою, деякі аспекти можуть залишатися малодослідженими або потребувати додаткової наукової уваги. Серед таких «прогалин» слід указати на недостатню увагу до питань інклюзивності й доступності освіти для різних соціальних груп, уключаючи людей з обмеженими можливостями, вимушених переселенців тощо. Так само додаткової глибини потребуватиме вплив цифрової трансформації на процеси в середній освіті та використання новітніх технологій у навчанні й оцінюванні. Досить відчутним також є нестача інтегрованого підходу, який ураховує міждисциплінарні аспекти розвитку середньої освіти, такі як взаємодія освіти з економікою, культурою, і соціальними практиками. Вирішення цих аспектів може збагатити загальне розуміння і внести вагомий внесок у вдосконалення системи середньої освіти в Україні на тлі глобальних викликів сучасного світу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Основні завдання статті:

- визначити й систематизувати глобальні тенденції у сфері освіти, що впливають на середню освіту в українському контексті;
- проаналізувати ключові аспекти, такі як технологічний розвиток, глобалізація, зміни в ринкових умовах праці, що формують сучасну основу середньої освіти;
- простежити локальні виклики й проблеми у сфері середньої освіти в Україні;
- розкрити особливості соціокультурного й економічного контексту, що впливають на розвиток освітньої системи;
- ідентифікувати позитивні та негативні аспекти розвитку середньої освіти в Україні на тлі глобальних трансформацій у світі.

Вирішення таких завдань дасть змогу висвітлити складні аспекти й виклики, які стоять перед середньою освітою в Україні, і сприяти розробці стратегій для підвищення ефективності освіти й адаптації до сучасних реалій.

Результати дослідження. У світі стрімко змінюються умови життя і праці, а це невід’ємно впливає на системи освіти, зокрема на середню шкільну освіту. Швидкі технологічні інновації, глобалізація і зростання складності суспільних викликів визначають нові вимоги до підготовки молодого покоління. Аналіз тенденцій розвитку середньої шкільної освіти є важливим завданням для розуміння перспектив і покращення навчальних систем.

Основним стимулом цього процесу є глобалізація, що визначає новий напрям світового розвитку, де стандарти способу життя, розповсюдження товарів і послуг стають уніфікованими на глобальному рівні. Глобальні трансформації, викликані цією тенденцією, охоплюють усі аспекти суспільного життя, включаючи технології, комунікації, транспорт, міграцію, економічну активність і бізнес-взаємодію. Це вимагає врахування глобальних викликів у розвитку освіти, яке стає пріоритетом для всіх країн, а не лише окремих груп. На фоні глобалізації, важливим є визначення основних принципів глобальної освітньої політики й інтеграція національних освітніх систем. У європейському просторі спостерігається інтенсивна розробка цих принципів і реальна інтеграція національних систем, які швидко наближаються одна до одної [1, с. 18]. Це також характерно для системи загальної середньої освіти в Україні, у якій шкільні заклади, особливо міські, активно взаємодіють у різноманітних проєктах і спільних заходах з партнерами з інших країн.

У сучасних умовах партнерство й обмін досвідом стають важливими чинниками розвитку шкільної освіти. Для шкіл прикордонних районів характерне міжнародне партнерство, у той час як інші навчальні заклади виявляють інтерес до міжрегіональної співпраці, особливо в умовах розгортання бойових дій. Отже, стимулювання участі шкіл у міжрегіональних освітянських обмінах і міжнародних програмах стає одним із пріоритетних завдань органів управління освітою.

Сучасні виклики вимагають від шкільної освіти не лише передачі знань, але й розвитку компетентностей і навичок, необхідних для успішного функціонування в сучасному глобальному середовищі. Цифрова революція, зміна економічних реалій, соціокультурні трансформації й інші фактори створюють необхідність для постійного адаптування методів навчання і навчальних програм [2, с. 247]. У цьому контексті важливо визначити ключові напрями розвитку шкільної освіти, що відповідають вимогам сучасності. Аналіз тенденцій у цій галузі дасть змогу зрозуміти, як шкільна освіта може ефективно впроваджувати інноваційні підходи, забезпечуючи якісну підготовку молоді до життя в сучасному світі (табл. 1).

Таблиця 1

Тенденції розвитку сучасної шкільної освіти (глобальний контекст)

Тенденції	Характеристика
Цифрова трансформація в навчальному процесі	Активне використання технологій і цифрових ресурсів у навчанні. Також ідеться про впровадження онлайн-платформ, електронних підручників й інтерактивних методів навчання
Гнучкі формати навчання	Збільшення популярності гнучких форматів, таких як дистанційне й гібридне навчання. Вагомим результатом такої еволюції можна назвати застосування індивідуалізованого підходу до навчання як важливої складової підготовки учнів
Наголос на компетентнісному підході	Перехід від важливості засвоєння конкретних знань до розвитку широкого спектру компетентностей і навичок. Реалізація нових методів оцінювання, що враховують практичні навички та здатність застосовувати знання
Інклюзивність і різноманіття	Створення інклюзивних навчальних середовищ для учнів з різними потребами й здібностями. Частиною цього процесу є підтримка культурної та гендерної різноманітності в

	середовищі шкільних навчальних закладів, навчальних програм, підручниках тощо
Трансформація ролі вчителя	Напрямок у вчительській роботі (і, відповідно, підготовці) змінився від ролі учителя-викладача до фасилітатора навчання, який стимулює самостійність і критичне мислення. Так само вчителі повинні використовувати нові методи викладання й інтерактивні підходи
Акцент на розвиток навичок для життя	Збільшення значення щодо включення в навчальні програми предметів, спрямованих на розвиток критичного мислення, комунікаційних і міжособистісних навичок

Джерело: власна розробка авторів на основі розгляду [6], [7].

Дослідники відзначають, що загалом сучасна українська середня школа «слідкує за трендами» глобального розвитку [5, с. 33]. Значущою тенденцією розвитку загальної середньої освіти в Україні XXI століття є гуманізація освіти, що є невід'ємною частиною процесу реформування та демократизації суспільного життя. Термін «гуманізація освіти» визначає створення умов, сприятливих для самореалізації особистості учня в межах шкільного навчального процесу. Ця місія школи полягає в тому, щоб допомогти освоїти навички гармонійного життя із собою, природою, іншими людьми й суспільством. Гуманізація шкільної освіти, як і освіти загалом, вимагає впровадження принципу дитиноцентризму, орієнтованого на потреби учнів. Це передбачає створення сучасного освітнього середовища, яке забезпечить необхідні умови, засоби й технології для ефективного навчання учнів, учителів і батьків. До того ж, гуманізація вимагає створення можливостей для навчання учнів на їхньому власному місці проживання, особливо в сільських районах, або надання регулярного транспорту для доставки до шкіл. Це включає свободу вибору освітньої траєкторії, педагогічних методів учителя, створення власних навчальних програм і свободи вибору типу навчального закладу. У гуманізованому підході ролі вчителя й учня переплітаються, вони стають партнерами в навчальному процесі, де кожен навчається і навчає [2, с. 248]. Зміщення акцентів відбувається від навчальної діяльності вчителя до різних видів діяльності, таких як трудова, художня, пошукова й дослідницька, що відбувається спільно в учнів [4, с. 5]. Діяльнісний підхід надає осмисленості й стимулює творчий розвиток особистості учня, створюючи сприятливі умови для самореалізації.

Слід зазначити, що у зв'язку зі значною кількістю осіб, які вимушено стали переселенцями внаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації, зросла кількість індивідів, що розглядають можливість продовжити освіту за межами України. Це створює нагальну потребу у вирішенні різноманітних питань, таких як працевлаштування, соціальний захист і перепідготовка для викладачів. Значна кількість молоді також змушена шукати можливості навчання за кордоном. У такому контексті виникає необхідність створити освітній простір, який дозволяв би ефективно вирішувати питання, пов'язані з визнанням атестатів й уніфікацією освітніх стандартів на різних рівнях освіти [1, с. 19]. Це відіграє ключову роль у забезпеченні конкурентоспроможності випускників українських шкільних навчальних закладів і створенні сприятливих умов для їхнього подальшого навчання чи працевлаштування за фахом за кордоном.

Наступною лінією розвитку середньої освіти виділяється збереження національної та культурної самобутності українського народу в умовах глобалізаційних й інтеграційних процесів [3]. На жаль, упродовж тривалого періоду розвиток культурної спадщини не був пріоритетом державної політики. Умови війни призвели до зосередження світової уваги на Україні, а збройна агресія російської федерації стимулювала інтерес до традицій, творів мистецтва й мови українців. Отже, важливо, з одного боку, популяризувати українську культуру й традиції на різних рівнях у європейському просторі, створюючи й просуваючи якісний національний культурний продукт [5, с. 35]; з іншого боку, ретельніше вивчати та досліджувати культурно-історичні цінності українського народу з метою збереження культурно-духовної спадщини та створення умов для творчого розвитку молоді та формування громадянського суспільства в Україні.

Середня освіта є одним з інструментів підтримки й збереження культурної самобутності українського народу, сприяє розвитку різних секторів культури та мистецтва. Водночас культурна спадщина й традиції є потужним виховним засобом у формуванні національної ідентичності молоді, її громадянської відповідальності перед своєю державою і народом, сприяє творчому розвитку здобувачів освіти, залучаючи їх до різних видів культурної діяльності та сприяючи міжкультурному діалогу. В умовах військової агресії одним із ключових завдань освіти є формування громадянської відповідальності кожного члена суспільства, що характеризується не віком особистості, а її поглядами, діями, гуманістичним світоглядом і готовністю бути корисним суспільству [6, с. 47]. Водночас реакція на виклик із боку росії базується на попередніх

досягненнях освіти й науки. Сприйняття українським суспільством російської експансії проявляється у вияві певного торжества української ідентичності, що ґрунтується на розумінні власної історії. Цією основою є політика культурної й історичної пам'яті, а також упровадження в шкільну освіту вивчення історії та популяризація цих знань [9 с, 13]. Зрештою, поетапний розвиток наукових історичних знань спричинив трансформацію та суттєве оновлення шкільних підручників, що призвело до переосмислення суспільним уявленням про минуле України.

Дослідники відзначають, що національний характер розвитку шкільної освіти – це важлива тенденція в загальній середній освіті України на початку третього тисячоліття [10, с. 8]. Ця тенденція сприяє розвитку власної національної культури та мови, утримуючи при цьому культурні й економічні зв'язки з іноземними країнами, що невід'ємно активізує інтеграційні процеси [11]. З огляду на поліетнічність і полікультурність соціального середовища в межах країни кожен освітній заклад повинен стати ареною культурного діалогу. Отже, в умовах глобалізації українська освіта повинна акцентувати увагу на пошуку способів реалізації подвійної місії – формування українського громадянина та громадянина світу.

Водночас, незважаючи на загальні тренди розвитку шкільної освіти та певні нотки національного колориту, сучасні навчальні реалії не позбавлені відчутних проблем. Дослідники виокремлюють низку таких проблем, розв'язання яких потребуватиме певних зусиль (табл. 2).

Таблиця 2

Виклики для розвитку сучасної української шкільної освіти

Виклик	Опис
Технологічний	Нерівномірне впровадження технологій в освітній процес може призводити до технологічного розриву між різними школами й учнями. Доступність до сучасних засобів навчання може варіюватися залежно від регіону чи фінансування. До того ж формуванню цифрових навичок досі приділено недостатню увагу, що є досить небезпечною тенденцією з урахуванням загроз, що є у цифровому просторі
Адаптивний	Шкільна програма часто не завжди відповідає потребам сучасного ринку праці. Учні можуть зіштовхуватися з викликами адаптації своїх навичок до економічного середовища, яке швидко трансформується. Водночас

	важливим завданням середньої школи є вироблення навичок для продовження навчання і самонавчання, зокрема в закладах вищої освіти, коледжах тощо. Адаптація учнів до життя після школи є важливим викликом, що вимагає змін у системі підготовки
Академічний	Переважа академічного навантаження і великий обсяг навчальних матеріалів можуть призводити до стресу серед учнів й учителів. Такий підхід може впливати на здоров'я та ментальний стан учасників освітнього процесу, особливо з урахуванням того, що навантаження більше теоретичне, ніж практичне
Оцінювальний	Традиційні методи оцінювання, такі як екзамени й тестування, можуть не завжди відображати реальний рівень знань і розвитку учня. Модернізація системи оцінювання є актуальною задачею
Безпековий	Важливі питання ментального здоров'я серед учнів, такі як стрес, депресія і тривожність, стають серйозними викликами для шкільної системи, і вимагають відповідних підходів і ресурсів.

Джерело: власна розробка авторів на основі розгляду [4], [9].

Розв'язання цих проблем вимагає комплексного підходу, постійного вдосконалення освітніх стратегій. Очевидно, що під час воєнного стану реалізувати всі можливі способи подолання вказаних викликів складно. Воєнні дії потребують значних обсягів фінансування, що одразу ж зменшує можливості для додаткового фінансування шкільної освіти. До того ж гарантувати повну безпеку під час війни неможливо – руйнівні ракетні обстріли здатні вразити будь-який об'єкт. Водночас перспективним вектором для подальшої роботи можна вважати налагодження співпраці з іноземними організаціями й благодійними фондами, що дало би змогу подолати фінансові потреби та значно модернізувати сучасну українську школу.

Висновки. Отже, посилення глобалізації впливає на всі сфери життя, і шкільна освіта не є винятком. Сучасна освітня система України повинна адаптуватися до глобальних тенденцій, ураховуючи потреби й вимоги світового ринку праці. Зокрема, важливою частиною розвитку освіти є впровадження й інтеграція сучасних технологій.

Використання цифрових засобів навчання може значно покращити якість освіти й підготовку учнів до викликів сучасного світу. Так само актуальною тенденцією є забезпечення рівних можливостей для всіх учнів, незалежно від їхнього соціального статусу, фізичних або когнітивних характеристик. Залучення всіх учасників освітнього процесу до активної взаємодії та зворотного зв'язку може сприяти покращенню методів навчання, адаптації програм до потреб учнів і формуванню більш гнучкої системи освіти. Ураховуючи швидкі зміни в сучасному світі, система середньої освіти повинна надавати учням не лише фахові знання, але й розвивати навички адаптації, критичного мислення та навички роботи в змінному середовищі. Усі ці аспекти вимагають системних зусиль, співпраці всіх учителів, батьків і державних інституцій і постійного оновлення стратегій розвитку освіти в Україні. Важливо пам'ятати, що сучасна освіта має слугувати не лише для передачі знань, але й для розвитку особистості, формування її готовності до подальшого життя в глобальному суспільстві.

Список використаних джерел

1. Андрощук І. Сучасні тенденції розвитку освіти в Україні. *Молодь і ринок*. 2023. № 1 (209). С. 17–21. URL: (дата звернення: 06.04.2023).
2. Набок М. Сучасні тенденції розвитку загальної середньої освіти України. Витоки педагогічної майстерності. 2017. Вип. 19. С. 244–253. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/8571/1/Nabok.pdf> (дата звернення: 06.04.2023).
3. Дем'яненко О.О. Тенденції розвитку загальної середньої освіти в Україні крізь призму філософсько-освітніх питань. URL: http://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2419 (дата звернення: 06.04.2023).
4. Кремень В., Ляшенко О., Локшина О. загальна середня освіта України в контексті освіти країн Європи: тривалість і структура. Науково-аналітична доповідь. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2020. № 2(2). С. 1–10. URL: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-2-14-1> (дата звернення: 06.04.2023).
5. Мар'єнко М., Сухих А. Організація навчального процесу у ЗЗСО засобами цифрових технологій під час воєнного стану. *Український Педагогічний журнал*. 2022. № 2. С. 31–37. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-31-37> (дата звернення: 06.04.2023).

6. Шпарик О. Цифрова трансформація середньої освіти: спільні стратегічні вектори США та ЄС. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 3. С. 33–43. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-3-33-43> (дата звернення: 06.04.2023).
7. Mazurek G. Transformacja cyfrowa–perspektywa instytucji szkolnictwa wyższego. *Transformacja Akademickiego Szkolnictwa Wyższego w Polsce w okresie 1989–2019*. Warszawa, 2019. S. 313–332. URL: <http://cpp.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2019/10/Mazurek.pdf> (дата звернення: 06.04.2023).
8. Кучерак І. Цифровізація та її вплив на освітній простір в контексті формування ключових компетентностей. *Інноваційна педагогіка*. 2020. № 2(22). С. 91–94. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/22/part_2/22.pdf (дата звернення: 06.04.2023).
9. Гурська О., Паршин І. Підручники з історії України як елемент формування історичної пам'яті 1991–2001 років (на прикладі постаті короля Данила Романовича). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 60. Т. 2. С. 12–18. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-2-2> (дата звернення: 06.04.2023).
10. Чубрей О. Сучасні тенденції трансформації системи загальної середньої освіти України. *Імідж сучасного педагога*. 2019. № 4(187). С. 7–10. URL: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2019-4\(187\)-7-10](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2019-4(187)-7-10) (дата звернення: 06.04.2023).
11. Васильків І., Паршин І., Островський В. Перший український король: посібник серії «Шкільна бібліотека» для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2020. 160 с. URL: [https://lib.imzo.gov.ua/posbniki-ser-shkl-na-bblogeka-dlya-7-klasu-zakladv-zagalno-seredno-osvti/](https://lib.imzo.gov.ua/posbniki-ser-shkl-na-bbloteka/pershiy-ukranskiy-korol-posbnik-ser-shkl-na-bblogeka-dlya-7-klasu-zakladv-zagalno-seredno-osvti/) (дата звернення: 06.04.2023).